

Willy Bühe, 'administrateur' van de Jodenvervolging in Gelderland en Overijssel

Willy Bühe, 'Judensachbearbeiter' bij de SD *Aussenstelle* in Arnhem. (Foto: Gelders Archief). De foto is genomen na zijn arrestatie in 1945.

Inleiding

Kriminalsekretär Willy Franz Paul Johann Bühe (geboren op 2 maart 1902 in Mölln, Duitsland) werkte van 29 mei 1940 tot 17 september 1944 voornamelijk als *Judensachbearbeiter* bij de *Aussenstelle* van de *Sicherheitspolizei* en de *Sicherheitsdienst* in Arnhem.

Jongeren in Mölln kort na de eerste wereldoorlog.

Hij groeide op in zijn geboorteplaats. Eigenlijk weten we zo goed als niets over de jaren voordat hij naar Arnhem ging. Zijn vader was musicus en stond zo ook ingeschreven.¹ Droomde Willy Bühe er als kleine jongen al van om later *Judensachbearbeiter* te worden? Droomde Schröder ervan *Liquidationstreuhandler* te worden of zag Herfurth zichzelf *Obersturmführer* worden? Het Duits heeft zoveel grootse woorden die voor kleine jongens niet zijn weggelegd, een taal toch die ook heel andere woorden kent, woorden als *Sehnsucht*, *Schwüle* en *Fernweh*. Willy Bühe wilde eigenlijk musicus worden, verklaarde hij in gevangenschap kort na de oorlog, zoals zijn vader. Maar daarvan komt niet veel terecht – heel even is hij het, meteen na school, maar niet voor lang.

Mölln rond 1900, ernaast: Hamburg, 1923

In 1923 verhuist Willy Bühe van het, nemen we aan, nogal gezapige geboortestadje naar de *Großstadt* Hamburg, zo'n 80 kilometer naar het westen. Onrustige jaren waren dat: rechts herinnert er met veel geweld aan dat er revanche vereist is na de nederlaag in 1918, maar anderen strijden juist voor, laten we zeggen, een beter leven. In München vindt de *Bierkellerputsch* van Hitler plaats: extreemrechts op zoek naar een regeringsgebouw om te bestormen. Daartegenover staan de vele stakingen en strijdbewegingen in het Ruhrgebied, in Berlijn, ja overal over Duitsland verspreid. En overal, vooral in de steden, wordt er gedanst, naar cabaret gegaan, gefeest. Vrouwen verbreken de ketenen. Waar Bühe hier stond, kunnen we raden: hij werd *Polizist* in de juist in dat jaar erg onrustige stad, waarbij aan een keuze bijna niet te ontkomen viel. In oktober 1923 bijvoorbeeld werden talloze politiebureaus aangevallen door demonstranten.

Bühe trouwt in 1929 in de stad, krijgt er twee kinderen en blijft er waarschijnlijk tot in 1940. In mei trekt hij met de Duitse troepen mee naar Arnhem, met een in Osnabrück gevormd *Einsatzkommando* onder leiding van Walter Schlette (Nordhausen, 11 januari 1904). Schlette was al jaren actief in de NSDAP en de Gestapo, en was SS-Untersturmführer. In 1942 was hij 'actief' in Oekraïne.

Meteen na 10 mei 1940 vestigen zich vier *Einsatzkommandos* van de Sipo en de SD in Nederland – in Groningen, Arnhem, 's Hertogenbosch en Amsterdam, terwijl de staf, de *Einsatztruppe*, zich vestigde in Den Haag. Deze *Einsatzkommandos* waren in hoofdlijnen kleine afspiegelingen van het *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA) in Amsterdam. Ze hadden een

¹ Häuser Verzeichnis der Stadt MÖLLN: Bühe, Wilhelm, Musiker; zie: agora.sub.uni-hamburg.de. Ook Willy Bühe meldt in zijn autobiografische notities, gemaakt ten behoeve van de Nederlandse justitie, dat zijn vader musicus was. Zie: CABR 108722, Procureur-Fiscaal Ah E 18950, W F P J Bühe, Bureau Opsporing Oorlogsmisdrijven

afdeling voor het personeel en bestuurlijke zaken, en een drietal voor de uitvoerende taken: een SD, een Gestapo- en een Kripo-afdeling. Aan het hoofd van de *Einsatzgruppe* stond een zogenaamde *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sd* (BdS), die binnen het Rijkscommissariaat onder de *Höhere SS- und Polizeiführer* Hanns Albin Rauter ressorteerde.² BdS Wilhelm Harster voerde in september 1940 een reorganisatie door waarbij de betrekkelijk zelfstandige *Einsatzkommandos* werden opgeheven. In de plaats hiervan werden in de steden Groningen, Arnhem, 's Hertogenbosch, Amsterdam en Den Haag sterker aan het hoofdkwartier gebonden *Aussenstellen* ingericht. De *Aussenstelle* in Arnhem werd aanvankelijk geleid door een zekere Noth, die aan het begin van de herfst opgevolgd wordt door Arthur Thomsen.³ Ook Kamp Amersfoort en kamp Schoorl vielen onder de BdS in Den Haag.

Vanaf 1941 was Bühe op de *Aussenstelle Arnheim* als *Judensachbearbeiter* belast 'met de administratie betreffende de Joden voor de provincie Gelderland', zoals hij dat zelf kort na de oorlog omschreef.⁴ In het begin hield hij zich vooral bezig met het ondervragen van Joden die al of niet vermeende overtredingen hadden begaan tegen de maatregelen die vanaf september 1941 door Rauter werden afgekondigd. Denk daarbij aan strafbare feiten als: na 20 uur op straat zijn, je bevinden op een plaats die verboden was voor Joden, bij controle geen persoonsbewijs bij je hebben, een vervalst persoonsbewijs bij je hebben, fietsen, zonder toestemming met het openbaar vervoer reizen, geen Jodenster dragen, enzovoort, enzovoort. De lijst van mogelijke overtredingen was, zeker voor Joden, eindeloos.

Niet veel later, en vooral toen de deportaties 'naar het oosten' op gang kwamen, was Bühe ook 'administratief' betrokken bij de 'acties' waarin Joodse inwoners massaal werden opgepakt en naar Westerbork werden gedeporteerd, eerst alleen in de provincie Gelderland, later ook in Overijssel. De bevelen hiervoor kwamen van de bevelhebber uit Den Haag (Harster) of van de *Zentralstelle für Jüdische Auswanderung* in Amsterdam (Aus der Fünften⁵). In juni 1944 nam de SD in Den Haag de taken van de *Aussenstelle* Arnhem over. Vanwege de oprukkende geallieerden vestigde deze zich toen in Velp. Bühe verhuisde uiteindelijk ook naar Velp, waar hij in januari 1945 werd gearresteerd.

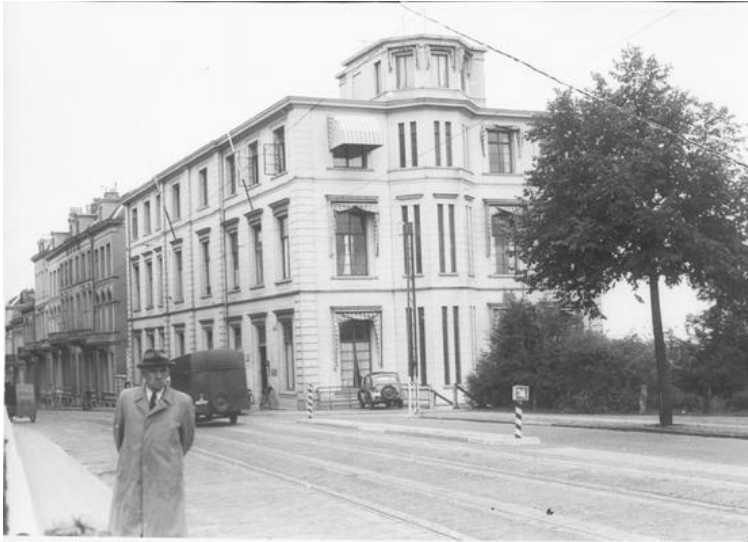
---

² BdS was aanvankelijk Hans Nockemann tot eind juni 1940 en vervolgens lange tijd Wilhelm Harster, van juli 1940 tot september 1943. Erich Naumann volgde hem op (tot juni 1944).

³ Arthur Thomsen werd na de capitulatie van Duitsland gearresteerd en ingesloten in de Bijzondere Strafgedangenis te Scheveningen. Op 8 of 9 juli 1945 verhing hij zich in zijn cel.

⁴ NA CABR Dossier Wiebe Inv. nr. 6743, doos 38.

⁵ Na de oorlog behoorde hij tot de zogeheten 'Vier van Breda', de vier Duitse oorlogsmisdadigers die in de koepelgevangenis van Breda tot levenslange gevangenisstraf waren veroordeeld. In 1989 werd hij vrijgelaten; hij overleed in hetzelfde jaar. De andere drie waren: Willy Lages (vrijgelaten in 1966 en overleden in 1979), Joseph Kotalla (overleden in 1979) en Frans Fischer (evenals Aus der Fünften in 1989 vrijgelaten, kort daarop overleden).

Het gebouw aan de Utrechtsestraat waar de SD *Aussenstelle* in Arnhem was gevestigd. In de kelder van het gebouw liet de SD cellen aanleggen om opgepakte Joden, onderduikers, en verzetsmensen te ondervragen.

Een zeer voorkomende Duitser

Uit naoorlogse beschrijvingen van mensen die Bühe van nabij hebben meegemaakt, komt een genuanceerd beeld naar voren. Zo verklaart Philippe Xavier Olivier, die van april 1942 tot half augustus 1944 als hulpklerk werkte in het Huis van Bewaring in Arnhem, over hem: “Bühe was in hart en nieren een echte Duitser, maar een van de weinigen, die zijn fatsoen heeft gehouden, ook tegenover de Joden. Hij was altijd beleefd en voorkomend tegenover de arrestanten, maar desalniettemin heeft hij honderden Joden naar Westerbork gestuurd, met als bestemming Polen. Slechts éénmaal in al die jaren heeft hij, naar mijn beste weten, een zekere Weenink uit Winterswijk tijdens het verhoor een zwaar vulpotlood naar het hoofd gegooid, hetgeen een wond op diens wang veroorzaakte onder het oog. Dit is het eenige geval van mishandeling, dat ik van Bühe gehoord of gezien heb. De meeste Joden vonden Bühe een zeer voorkomend figuur. In de meeste gevallen hadden zij een meer Duitse behandeling van hem verwacht.”⁶

---

⁶ Gelders Archief, dossier 1557, inv.nr.218 Personeel Aussenstelle Arnhem. Elders verklaart dezelfde Olivier over het verhoor van Chris Lebeau, die gearresteerd was ‘wegens het schuilhouden van de inboedel van een Joodschen kunstenaar’: “Zijn Sachbearbeiter was Bühe, die vrij behoorlijk was, maar toch enige keren den uiterst fijnen, reeds bejaarden Lebeau geslagen heeft.” (NIOD 250b_52). Chris Lebeau werd vermoord in KL Dachau op 2 april 1945. Er zijn inderdaad redenen om aan te nemen dat Bühe niet heel vaak fysiek geweld gebruikte, maar als hij het niet deed, deden anderen het wel. Zie over het mishandelen van gevangenen in de *Aussenstelle* Arnhem: Marnix Croes, Pieter Tammes, *Gif laten we niet voortbestaan’: een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten, 1940-1945*. Radboud University Nijmegen 2004, p.226 e.v. (online te raadplegen). Vooral August Ahlbrecht gebruikte veel geweld tegen mensen die hij verhoorde. Zelfs de Nijmeegse agent Wiebe leek ervan te schrikken. Zie onze schets van de *Aussenstelle* elders op deze site, waarin we ook de diverse medewerkers aanstippen.

Ook anderen legden soms een relatief gunstige verklaring over hem af. Zo ook Marie Lieselotte Lange, die in die jaren Bühe's stenotypiste en secretaresse was.⁷ Zij verklaarde na de oorlog dat hij positief afstak tegenover de Nijmeegse SS-er bij de Nijmeegse politie, Marinus Verstappen, chef van de 'Politieke Dienst': "Van de Nijmeegse politie was ik heel goed bekend met SS-opperluitenant Verstappen. De politieke Dienst in Nijmegen, waarvan Verstappen chef was, heeft tijdens de bezetting van Nederland in het gebied van de Sicherheitsdienst te Arnhem de meeste Joden gearresteerd in vergelijking met alle andere Nederlandse politieinstanties. Persoonlijk ben ik van mening, dat Verstappen in zijn optreden tegen de joden zeer gemeen te werk ging. (...) Bühe zelf ging zeer dikwijls niet accoord met het optreden van Verstappen."⁸ Maar ja, wie stak er niet positief af tegen deze Verstappen?

V.l.n.r. Jacob Feenstra, Arno Huhn, Ludwig Heinemann en Arthur Thomsen. Feenstra werd na de oorlog geëxecuteerd (zie o.a. Wiki). Ook Heinemann wordt in 1947 in Arnhem geëxecuteerd. Huhn wordt tot levenslang veroordeeld maar komt na 9 jaar vrij. In Arnhem werkte ook August Louis Wilhelm Ahlbrecht, niet te verwarren met de Albrecht van de SiPo Leeuwarden, die ter dood werd veroordeeld. Thomsen pleegt zelfmoord. Foto's: Gelders Archief.

Voor de SD opgebracht

Hoe beleefd en voorkomend Bühe ook in de ogen van sommigen, misschien voor meer dan sommigen, in zijn optreden moge zijn geweest, feit is dat hij vele Joden 'administratief' naar Westerbork heeft gestuurd, met als bestemming 'Polen'. Joodse mannen of vrouwen die door de politie waren betrapt op een 'overtreding', onderduikers die waren verraden en hun onderduikgevers, of mensen die verdacht werden van verzetsactiviteiten werden veelvuldig aan de SD overgedragen. In Gelderland en Overijssel werden ze dan meestal bij de SD *Aussenstelle* in Arnhem afgeleverd.⁹ Joden werden daar voorgeleid voor Bühe, die ze, voor of

⁷ Ze was er volgens Bühe als dienstplichtige tewerkgesteld. Philippe Xavier Olivier (zie vorige noot) over haar: "Was de assistente en typiste van Bühe tijdens de verhoren van de Joden. Een echte Deutsche meid, veel erger dan Bühe zelf. Zij sprak ook goed Nederlands."

⁸ Verklaring in CABR-Bühe. Bühe had mogelijk een meningsverschil met Verstappen bij de arrestatie van de zeven 'gemengd-gehuwde mannen' in Nijmegen in maart 1944 en vond ook de arrestatie van Erwin Bielschowsky uit Nijmegen wat overdreven. Zie ons artikel over de 'gemengd-gehuwden', zoals de fascistische noemden, op deze site.

⁹ Onze indruk is na bestudering van de namenlijsten van arrestanten in het Huis van Bewaring Arnhem (Gelders Archief 0258) dat arrestanten die uit Arnhem en omgeving kwamen relatief vaker naar het Huis van Bewaring daar werden overgebracht. Ook Bühe zelf zegt zo iets. Arrestanten uit bijvoorbeeld Nijmegen werden soms naar Arnhem overgebracht, maar ook wel rechtstreeks naar Kamp Westerbork.

nadat ze voor langere of kortere tijd waren vastgezet in het Huis van Bewaring in Arnhem, al dan niet na verhoor liet gaan of als 'strafgevallen' doorstuurde naar Westerbork.¹⁰

Over sommigen van hen zijn we redelijk goed gedocumenteerd. Omstreeks 20 januari 1944 worden Dina Maas en haar moeder Roosje Eichenwald door twee SD'ers opgepakt. Ze zaten ondergedoken bij Dina's schoonouders in de Dr. Jan Berendstraat in Nijmegen.¹¹ Deze heren brachten Dina en haar moeder naar de SD in Arnhem, waar ze werden verhoord door Bühe. Nog diezelfde avond werden ze opgesloten in het Huis van Bewaring in Arnhem, waar ze drie weken hebben vastgezeten. In februari werden ze overgebracht naar Westerbork, van waaruit ze op 3 maart op transport werden gesteld naar Auschwitz. Ze kwamen daar op 6 maart aan. Dina's moeder werd direct vergast, Dina werd in het kamp tewerkgesteld en overleefde de ellende.¹²

Na de oorlog, tijdens een verhoor op 29 oktober 1947, wordt Bühe geconfronteerd met Dina's lezing van het gebeurde en met de door hem getekende formulieren. Hij reageert zoals Eichmann dat deed: "De Festnahme-Befehle welke U mij toont zijn ingevuld door Lieselotte Lange die destijds als secretaresse bij de SP [SiPo] werkzaam was. Ik herinner mij de namen van de door u genoemde Dina Maas en Roosje Maas-Eichenwald niet. Zij zijn niet door mij

---

Het is voorstelbaar dat zij naar Arnhem gebracht werden, wanneer gehoopt werd nog wat informatie uit hen te kunnen trekken.

¹⁰ Olivier stelt: "De SD geloofden de Joden niet, behalve waar het ging om onderduikadressen die meestal prompt werden genoemd. Velen deden het in hun angst, anderen dachten er misschien hun huid mee te redden, maar de SD heeft zich nooit laten vermurwen. De Joden werden niet door de SD'ers mishandeld, behalve wanneer het S-Juden (Strafjuden) betrof. Zij werden verhoord door Bühe en na verloop van enige tijd op transport gesteld naar Westerbork en de S-Joden naar Vught." NIOD 250b Gevangenissen in Nederland, Inv.nr. 53: Verklaring van voormalig hulpklerk P.X. Olivier over de omstandigheden in het Huis van Bewaring [Arnhem], 4-5 maart 1947. Kennelijk gebruikt hij hier een andere definitie van 'strafgeval': opgepakte onderduikers werden vaak beschouwd als 'S-geval', maar werden naar Westerbork overgebracht. Zie hierover ook de belangwekkende studie van Croes en Tammes, *Gif laten wij niet voortbestaan*, waarin onder meer de *Aussenstellen* met elkaar vergeleken worden. Over de strafgevallen speciaal de pagina's 196-204.

¹¹ Zij werden opgepakt door twee SD-agenten uit Ede: Van der Sluis en Kip. Het is een van de zeldzame gevallen waarbij personen in Nijmegen werden opgepakt door agenten van een ander korps, in dit geval omdat zij waren verraden door iemand uit Ede. Dina Maas (dan inmiddels gehuwd met Elias Snabel, Dr. Jan Berendstraat 20, Nijmegen) verklaart daarover tijdens een verhoor op 13 juni 1947 in Groenlo: "Zoals mij later bekend is geworden zijn wij door een zekere Van Manen die in voornoemde tijd te Ede woonachtig was en die met onze verblijfplaats op de hoogte was bij de SD aangebracht." Zie: CABR 108722, Procureur-Fiscaal Arnhem E 18950 (W F P J Bühe, Bureau Opsporing Oorlogsmisdrijven). Zoals gebruikelijk na dergelijke arrestaties, worden aan deze twee agenten door Bühe premies uitbetaald. De secretaresse van Bühe somt op: premies uitbetaald aan o.a. Wiebe, de Ruiters, Kip, Van der Sluis, Pelk, Van Limburg, Bonzema, Doppenberg, Oosterdijk. Zie idem. Wiebe en De Ruiters behoorden tot de vaste kern van de Politieke Dienst in Nijmegen en Johann Pelk (Elsfleth, 27 juni 1913) ging op 21 februari 1944 in Nijmegen werken en was nauw betrokken bij de arrestatie van de zeven gemengd-gehuwde mannen, zie het artikel *De vervolging van de 'gemengd-gehuwden'* op deze site. Tegen Pelk en ook tegen Huibertus Oosterdijk wordt na de oorlog de doodstraf geëist, vooral vanwege hun betrokkenheid bij meer dan honderd arrestaties van Joden en anderen in Apeldoorn. Zij behoorden in die stad tot de zogeheten *Jodenploeg*. Zie: Opregte Steenwijker Courant, 19 september 1947. Pelk krijgt uiteindelijk levenslang, van Oosterdijk weten we het niet. De leider van deze 'Jodenploeg', Jannes Doppenberg, werd in 1943 in Apeldoorn geliquideerd.

¹² Zie RAN 579_334 Dagboek Dina Maas; en: CABR 108722, Procureur-Fiscaal Arnhem E 18950 (W F P J Bühe, Bureau Opsporing Oorlogsmisdrijven).

gearresteerd. Indien zij na de arrestatie aan de Dienststelle van de SP te Arnhem zijn gebracht, ligt het voor de hand dat ik voor hen een Transportschein heb ingevuld, waarna zij zeer waarschijnlijk op transport zijn gesteld naar Westerbork. Voor zover ik mij herinner heb ik deze joden nimmer gezien: De eventueel door mij in deze aangelegenheid verrichte werkzaamheden zijn uitsluitend van administratieve aard geweest.”¹³

Bühe was dus ‘uitsluitend administratief’ bezig geweest. Hij had niemand gearresteerd, dat deden anderen. Hij had geen enkele Jood naar Westerbork gebracht, dat deden anderen. Hij had niemand naar de gaskamers gestuurd, dat deden anderen. Zoals zoveel van zijn fijne collega’s verklaarde hij na de oorlog: “Officieel heb ik nooit gehoord wat met de Joden gebeurde doch bij geruchte is mij wel ter ore gekomen dat zij bestemd waren voor de arbeidsinzet in Duitsland en Polen en ook wel eens dat zij werden gedood. Hierover heb ik met Thomsen wel eens een onderhoud gehad waarbij mij mededeelde dat de lopende geruchten over de joden oorlogspropaganda was en dat zij alleen bestemd waren voor de arbeidsinzet.”¹⁴

Een iets minder ‘administratief’ beeld van Bühe krijgen we van H. Kraaijenbrink, politiechef in Harderwijk. Hij schoof vaak aan bij de maandelijks of soms tweewekelijkse vergaderingen met de politiechefs uit de provincie - vaak NSB’ers - die door de *Aussenstelle* Arnhem werden georganiseerd. Thomsen zat deze vergaderingen voor, als hij niet verhinderd was vanwege zijn maagziekte, wat regelmatig voorkwam. Behalve hij waren van de *Aussenstelle* op deze bijeenkomsten ook Huhn en Bühe present. Op een vergadering, gehouden in augustus 1942 schrijft Kraaijenbrink: “De Sturmführer Bühr [hij bedoelt Bühe], die belast is met de actie tegen de joden, verkrijgt dan het woord en deelt mede dat een groot deel van de joden al is afgevoerd. De rest zal nog volgen. Zij moeten zich op een aangewezen keuringsplaats melden, ontvangen daartoe een kleine gele oproepingskaart, die tevens ‘Reisebescheinigung’ is en worden vervolgens weggevoerd. (...) Op een desbetreffende vraag antwoordt Bühr dat joden geen slagersbedrijf meer mogen uitoefenen en in ’t algemeen kan hij de heren een gemakkelijk middel aan de hand doen in geval van twijfel, namelijk dit: alle Jodenbepalingen zijn tegen de joden uitgevaardigd en moeten altijd in het nadeel van de joden worden uitgelegd! Overigens kan hij de heren geruststellen, want binnenkort zullen de joden hier geheel zijn verdwenen!”¹⁵

Razzia’s en deportaties

Per 1 juli 1942 was Kamp Westerbork veranderd in een *Durchgangslager*,¹⁶ zodat gestart kon worden met de massale deportatie van Joden uit Nederland. Om de treinen te ‘vullen’ waren

---

¹³ CABR 108722, ib.

¹⁴ CABR 108722, ib.

¹⁵ H. Kraaijenbrink, *Politierapport 1940-1945. Dagboek van een politieofficier*. De Walburg Pers, Zutphen 1986, p.128. Kraaijenbrink was een ‘goede’ politiechef in Harderwijk. ‘Het Harderwijkse politiekorps bestond uit negentien mannen. Er zat geen één ‘foute’ agent tussen en dat maakte het mogelijk, in een unieke eensgezindheid, aan te blijven en veel onheil te voorkomen.’ (Het Parool, 5 mei 1986, in een bespreking van het boek).

¹⁶ Tot die datum stond het kamp onder Nederlandse leiding. Vanaf 1 juli nam de Duitse SS de leiding over: er werd prikkeldraad om het kamp gelegd en er kwam SS-bewaking. Dit alles als voorbereiding op de deportaties die enkele weken later zouden beginnen.

oproepen voor de ‘arbeidsinzet naar het oosten’ niet meer voldoende. Daarom werden tijdens grote razzia’s mensen van huis weggehaald. In Gelderland en Overijssel moet Bühe met veel van deze ‘acties’, zo niet met alle, ‘administratief’ bezig zijn geweest. Maar al voordat Westerbork geopend werd waren er razzia’s in Nederland, in Amsterdam in februari en juni 1941 vooral, maar ook in het werkgebied van Bühe, namelijk op 7 en 8 oktober 1941.

De razzia’s in Gelderland op 7 en 8 oktober 1941

Willy Bühe speelde zeker een rol bij de razzia’s in de provincie Gelderland op 7 en 8 oktober 1941. Volgens Louis de Jong zijn er geen documenten gevonden die aangeven wat het motief was van deze actie.¹⁷ Drie weken eerder werden in de nacht van 13 op 14 september 1941 in Enschede en andere plaatsen in Twente een honderd, meest jonge, Joden opgepakt als ‘gijzelaars’ en ‘naar een concentratiekamp’ (lees: Mauthausen) gevoerd. Hiervoor werden nog wel enige sabotageacties in de periode ervoor als aanleiding genoemd. In Oldenzaal moesten enkele Joodse mannen zichzelf melden op het politiebureau.

Bühe verklaart over de gebeurtenissen: “Omstreeks eind 1941 kwam van de Rijkscommissaris te ‘s Gravenhage de opdracht dat verschillende met name genoemde Joden moesten worden gearresteerd en voor de arbeidsinzet naar Duitsland overgebracht. Men kon over de namen van de joden beschikken omdat een cartotheek van alle joden in Amsterdam of ‘s Gravenhage werd bijgehouden.¹⁸ In die tijd behandelde de jodenafdeling te Arnhem alleen de in Gelderland aanwezige Joden, later werd Overijssel hieraan toegevoegd. De hier bedoelde Joden zijn gearresteerd door de Grüne Polizei en wel in totaal plm. 100. Van deze razzia was tevoren kennis gegeven aan de SP [*Sicherheitspolizei*] met de mededeling dat al de te arresteren joden voor hun uitzending geneeskundig moesten worden onderzocht. In opdracht van Thomsen heb ik mij naar de verzamelplaats van deze joden, de Willemskazerne te Arnhem begeven teneinde bij het geneeskundig onderzoek aanwezig te zijn”.¹⁹ De keuring werd daar, zo zegt Bühe nog, verricht door dr. Cathol, een Duitse *Militärarzt* bij het Diaconessenhuis in Arnhem. Er werden twintig mannen afgekeurd, tachtig gingen er, zo zegt hij, naar Duitsland.²⁰ Bühe maakt een lijst voor *BdS* of de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung*. “Overigens heb ik geen werkzaamheden ten behoeve van deze jodenarrestaties en -deportaties verricht”, verklaart hij hier nog.

In plaatsen als Zutphen, Ruurlo, Winterswijk, Lochem, Borculo, Lichtenvoorde en Arnhem zijn eerst op 7 en vervolgens op 8 oktober uiteindelijk waarschijnlijk bijna honderd mannen opgepakt, maar het was de bedoeling van de *Aussenstelle* om veel meer mannen te arresteren.

---

¹⁷ Het is ook niet duidelijk waarom er in de plaatsen ten zuiden van Arnhem, waaronder Nijmegen, geen acties waren.

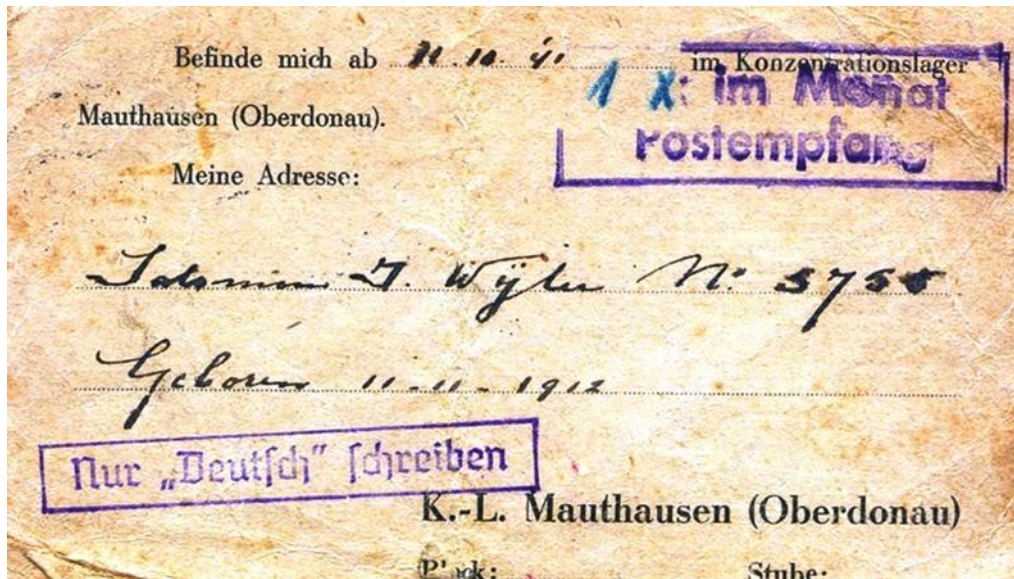
¹⁸ De *Aussenstelle* in Arnhem was overigens in deze periode net bezig een eigen ‘Jodencartotheek’ op te zetten, iets waar zelfs Harster het mee oneens was. Deze wilde liever dit soort zaken in eigen hand te houden.

¹⁹ Nationaal Archief, CABR 108722, Procureur-Fiscaal Ah E 18950, W F P J Bühe, Bureau Opsporing Oorlogsmisdrijven.

²⁰ Onderzoekers menen dat het uiteindelijk om 72 mannen gaat. Zij werden overgebracht naar Oostenrijk, naar KL Mauthausen, maar een rechtgeaarde fascist als Bühe had al lang geïnternaliseerd dat Oostenrijk Duitsland was.

De Sipo had alleen al de namen van 33 mannen uit Winterswijk doorgegeven aan de politie in die plaats,²¹ in Arnhem was het de bedoeling om 130 mannen op te pakken.

Een van de opgepakte mannen, Salomon Lo Wijler uit Ruurlo in Mauthausen

De actie begint op 7 oktober in Zutphen, Doetinchem en Terborg. In Doetinchem werden vijf mannen meegenomen: de *Ordnungspolizei* nam hier een agent van politie als gids mee om zestien personen op te halen maar van die zestien bleken elf niet thuis te zijn. Velen waren na het gebeuren in Twente vaak niet thuis en enkelen waren gewaarschuwd. In Terborg trof men zeven Joden die men zocht, thuis aan. Burgemeester Boot belde de procureur-generaal op of hij niets kon doen - en het antwoord van de procureur-generaal, de NSB-er mr. W. J. de Rijke, was: 'Of ik het zo erg vond dat er een paar joden werden opgepakt?'²² In Winterswijk, het is dan 8 oktober, wordt van de 33 mannen op de door Bühe verstrekte lijst niemand thuis aangetroffen, wel worden er zes anderen meegevoerd naar Arnhem.

"In Arnhem troffen de Sicherheitspolizei en de Ordnungspolizei van de ca. honderddertig Joden die op hun lijsten stonden, niet minder dan vier-en-zestig niet thuis aan. De gemeentepolitie kreeg opdracht, die vier-en-zestig in de nacht van 8 op 9 oktober van hun bed te lichten; procureur-generaal de Rijke stelde hiervoor twee overvalwagens van de marechaussee met chauffeurs ter beschikking. Van de vier-en-zestig waren er slechts twee

²¹ Zie: Lijst namen razzia 8 oktober 1941, te vinden op Site Oudwinterswijk.nl. Daar ook de berichten die de plaatselijke politie kreeg: "Dinsdag 7 oktober 1941: 7 1/4 uur n/m: Woensdagmorgen, 10-1941 om half 8 moet het gehele politiecurs van Winterswijk klaar staan, om, wanneer nodig de Ordnungspolizei te assisteren, zulks in opdracht van den Chef der Sipo te Arnhem, die zulks telephonisch heeft medegedeeld te 7 1/4 uur n/m. De agenten van Politie de Vries-Gunnink en Odding zijn door mij van bovenstaande in kennis gesteld (C. van der Swart); 6 3/4 uur n/m. werd door de Sipo te Arnhem gemeld dat in de komende nacht, de volgende joden (zie bijgaande lijst) moeten worden gearresteerd. De gearresteerden moeten morgenvroeg voor 12 uur aan de Willemskazerne worden gebracht te Arnhem. Wanneer geen transportmiddel alhier beschikbaar is moet dit voor 8 uur morgenvroeg aan de Sipo worden gemeld, dan zorgen zij voor een transportmiddel." Over Winterswijk zie ook nog hierover: werkgroepvdo.com met een document en het verhaal van Harry Gans uit die plaats.

²² De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945*, Deel 5 (Eerste Helft), p. 559; de reactie van De Rijke wordt geciteerd uit: J. J. G. Boot: Burgemeester in bezettingstijd, p. 87.

thuis. In Zwolle moesten in diezelfde nacht door de gemeentepolitie vijftig Joden gearresteerd worden. De ontslagen commissaris van politie, G. J. Lettinck, door vrienden op het hoofdbureau ingelicht, wist links en rechts waarschuwingen door te geven: van de vijftig werden er vijf opgepakt en aan de *Sicherheitspolizei* uitgeleverd".²³ Er vonden ook nog enkele arrestaties in Apeldoorn plaats.

Willemskazerne, Arnhem

Alle mannen werden overgebracht naar de Willemskazerne in Arnhem, een groot complex bij het huidige Willemsplein. De ten minste zeventig voor Mauthausen geselecteerde gevangenen zijn niet eerst naar het Huis van Bewaring overgebracht,²⁴ voordat ze naar KL Mauthausen werden vervoerd. Wij weten niet precies hoe dat gegaan is. We mogen veronderstellen dat zij een nacht doorbrachten in de kazerne, op 9 oktober in Arnhem op de trein zijn gezet en daar op 10 oktober 's avonds of op 11 oktober zijn aangekomen.²⁵ In oktober waren bijna alle zeventig mannen vermoord, in november allen.²⁶

De razzia's in Gelderland in de herfst van 1942

Op woensdag 16 september 1942 werden in Nijmegen bij een razzia 27 Joden opgepakt.²⁷ We mogen ervanuit gaan dat dit na acht uur 's avonds gebeurde; Joden moesten toen thuis zijn. We denken dat de *Aussenstelle* in Arnhem, die de razzia's in Nijmegen onder leiding van Bühe programmeerde, de namen kende van degenen die geen gehoor hadden gegeven aan de oproep op een bepaalde datum naar een werkkamp te gaan. Hij zal hierop, in samenspraak met de *Zentralstelle für Jüdische Auswanderung* en met de leiding van de gemeentepolitie een lijst van te arresteren personen hebben gemaakt. Als strafmaatregel stonden op de lijst niet alleen de weigeraars, maar ook hun familieleden.

Er is een 'Merkblatt' bewaard gebleven, ondertekend door Bühe, waarin hij opdracht geeft voor een razzia op 16 september 's avonds om 20 uur ergens in het werkgebied van deze

²³ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945*, Deel 5 (Eerste Helft), p. 560

²⁴ Hun namen vinden wij niet terug in: Gelders Archief 0258 (Gevangenis en Huis van bewaring Arnhem).

²⁵ Registratie aankomst in Mauthausen, zie bijvoorbeeld de afbeelding van Salomon Wijler hierboven.

²⁶ Henny Dominicus, *Mauthausen, een gedenkboek*, Amsterdam, 1999. Hierin een complete namenlijst van de bij deze razzia opgepakte en in Mauthausen vermoorde mannen.

²⁷ Zie hierover ons artikel *De razzia van 16 september 1942* op deze site.

Aussenstelle (provincies Gelderland en Overijssel), al is niet duidelijk in welke plaats. In dat geval waren vooral buitenlandse Joden het doelwit. "Auf Weisung des BdS hat am 16.9.42 um 20.00 Uhr schlagartig die Festnahme ausländischer Juden zu erfolgen. (...) "Bei dem Gesundheitszustand ist nur auf die Transportfähigkeit zu achten, die Altersgrenze spielt keine Rolle."²⁸

Op maandag 16 november 1942 vond er om 11 uur 's ochtends een bespreking plaats in de *Aussenstelle* Arnhem. Voor deze bespreking waren de burgemeesters en hun vertegenwoordigers, de plaatselijke politiechefs uit 24 Gelderse en Overijsselse gemeenten uitgenodigd. Ook procureur-generaal Wilhelmus de Rijke, NSB-er, hoogste justitiebaas in het ressort Gelderland en Overijssel, was hierbij aanwezig. Namens zijn chef Thomson gaf Bühe tijdens deze bijeenkomst de aanwezigen de opdracht om in hun gemeente alle Joden op te pakken en weg te voeren naar Westerbork.²⁹ De opdracht moet van de *BdS* in Den Haag of van de *Zentrallstelle* in Amsterdam zijn gekomen. De Procureur-generaal in Arnhem bericht hierover: "Naar aanleiding van Uw telefonisch verzoek van hedenmorgen heb ik de eer U H.E.G. het volgende mede te delen. In het einde van de vorige week werd mij namens den "Leiter der Aussenstelle Arnheim der Sicherheitspolizei und des S.D." verzocht, de Burgemeesters en Commissarissen van Politie van een 24-tal gemeenten in mijn ressort tegen maandag 16 November 1942 te 11.- uur bijeen te roepen voor een bespreking. Mij is daarbij medegedeeld, dat het ging om de aanhouding van alle joden in die 24 de betrokken gemeenten. Aan dit verzoek gevolg gevend, heb ik namens de Sicherheitspolizei de Burgemeesters en de Commissarissen van Politie uitgenoodigd op bedoelden datum en uur aanwezig te zijn voor een bespreking bij de Sicherheitspolizei alhier, echter zonder het onderwerp der bespreking te vermelden. Op maandag werd bij monde van den Untersturmführer Bühe de betreffende opdracht gegeven".³⁰

Bühe refereert aan de bijeenkomst wanneer hij op 2 maart 1947 optreedt als getuige tijdens het proces tegen de voormalige hoofdcommissaris van politie van Apeldoorn, Meijer. "Als eerste getuige verscheen voor het hekje de voormalige Kriminal Secretar van de S.D., Bühe, die verklaarde op de hem eigen, kort afgebeten toon, dat hij belast was met de afdeling Jodenzaken bij de S.D. en dat hij in deze functie een bespreking heeft meegemaakt van de Duitser Tomson, welke gehouden wordt met de commissarissen van politie en waarbij opdracht werd dat alle Joden uit Gelderland en Overijssel gearresteerd moesten worden".³¹ Alsof hij heel toevallig in deze vergadering verzeild was geraakt. Bühe gaf in deze vergadering het startsein voor een hele reeks razzia's in de provincies Gelderland en Overijssel. Behalve in

---

²⁸ Het gaat in dit geval dus om 'buitenlandse Joden'. Bühe had het *Merkblatt* opgesteld en verspreid. Zie NIOD 250i, inv.nr.40. Zie voor een letterlijke weergave ook: Katja Happe e.a., *West- und Nordeuropa Juni 1942-1945, Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933-1945*; p.281. Een kopie van het *Merkblatt* is hebben wij als bijlage bij dit artikel opgenomen.

²⁹ NIOD 100_210, D626. Uitgezonderd waren hierbij nog Joden die op de een of andere manier een 'geldige' vrijstelling hadden (onder wie ook de gemengd-gehuwden) en de zieken.

³⁰ Handgeschreven conceptbrief van De Rijke aan de Gevolmachtigde voor de provincie de dato 20 november 1942, in NIOD-100, D 629. De brief moet wel gericht zijn aan Werner Schröder, die in deze periode de in Gelderland benoemde Beauftragte Emil Schneider langdurig verving.

³¹ Nieuwe Apeldoornsche Courant 3 maart 1948. Met Tomson wordt Thomsen bedoeld.

Nijmegen waren er op die dag razzia's in Apeldoorn, Borculo, Doetinchem, Ermelo, Nunspeet, Putten, Rheden, Tiel, Winterswijk, Zaltbommel en Zutphen.

Namens Nijmegen was bij deze vergadering aanwezig de fanatieke NSB-politiecommissaris Van Dijk. Na afloop van de bespreking keerde hij terug naar Nijmegen, waar hij onmiddellijk aan het werk ging. In de nacht van 17 op 18 november organiseerde hij een razzia waarbij 196 Joodse inwoners uit hun huizen werden gehaald, naar de HBS op de Kronenburgersingel werden gebracht, en de ochtend erop op de trein naar Westerbork werden gezet.³²

In Arnhem werden in die nacht vooral mensen opgepakt die zogenaamd de leeftijd hadden om aan het werk gezet te worden in Duitsland. Dat was het verhaal. Enkele weken later, op 10 december, werden ook oude mensen - onder wie de 58 bewoners van het Israëlitisch tehuis voor Oude Lieden aan de Markt - opgehaald. Dit was de dag van de grote razzia in Arnhem, waarop alle Arnhemse Joden moesten worden opgepakt. Uit het 'Merkblatt' waarin, naar we aannemen, Bühe hiertoe de opdracht gaf: "Auf Anordnung des Herrn Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete sind sämtliche in Arnheim wohnhaften Juden zu evakuieren. Aus diesem Grunde findet am 10.12.42 eine grössere Aktion statt (...). Die Aktion beginnt am 10.12.42 schlagartig um 21,00 Uhr."³³ De bewoners van Tehuis voor Oude Lieden "Beth Miklot Lezikno" aan de Markt, meerdere zieken in het Joods Ziekenhuis, nagenoeg iedereen werd opgepakt, ook mensen met een *Sperre*, zoals de leden van de Joodse Raad. De opgepakte personen met een *Sperre* konden uiteindelijk terugkeren naar huis – tot vier maanden later, zoals we nu weten – terwijl de andere arrestanten werden overgebracht naar Westerbork. Alleen 'gemengd-gehuwde' Joden werden die dag met rust gelaten. Aan de razzia namen zeventig leden van het Arnhemse politiekorps deel. De stad werd in tien sectoren verdeeld. Iedere agent had briefjes bij zich waarop de naam en het adres van de op te halen personen waren vermeld.³⁴ Het was de bedoeling om 959 Joden op te pakken; uiteindelijk sleurde de politie 346 Joden uit hun huizen. Voor velen waren o.a. de razzia's in Nijmegen kennelijk een teken geweest niet af te wachten en onder te duiken. Vele onderduikers - en in vele gevallen ook hun helpers - werden in de maanden erna alsnog opgepakt. Juist de onderduikers uit Arnhem en omgeving kwamen, zo is onze indruk, relatief vaak eerst in het Huis van Bewaring terecht alvorens afgevoerd te worden naar Westerbork. Eenmaal in dit Huis van Bewaring stonden ze onder toezicht van de *Sicherheitspolizei* van Bühe, die hen kon verhoren – misschien over de verblijfplaats van andere onderduikers - en die bepaalde wanneer ze van Arnhem overgebracht werden naar Westerbork. De transporten werden zelf uiteindelijk georganiseerd door Jacob Feenstra³⁵, leidinggevende van de marechaussee in de provincie, die ook zorgde voor de bewaking ervan. Volgens Bühe ging normaal gesproken ook iemand van de Joodse Raad mee.³⁶

³² Zie hiervoor ons artikel *De razzia van 17 november 1942* op deze site.

³³ Gelders Archief, 2174 (Collectie Haverhoek), inv.nr. 2: Merkblatt", instructie voor de razzia van 10 december 1942.

³⁴ Cees Haverkoek, *Jodenvervolging in Arnhem tijdens de Duitse bezetting*. In: Arnhem De Genoeglijkste, jrg.19, nr.3, 1999.

³⁵ Jacob Eduard Feenstra (Medan, 18 november 1888 - 29 augustus 1946), vaak aangeduid als overste-Feenstra, was hoofd van de marechaussee in het gewest Arnhem. Na de oorlog werd Feenstra ter dood veroordeeld en gebracht.

³⁶ CABR-Bühe, a.v.

Eibergen – maart 1943

In het vooronderzoek tegen Willy BÜhe zijn de arrestaties in Eibergen en Neede en iets later die in Brummen zwaarwegend, omdat hij hierbij persoonlijk aanwezig was en, het staat er niet met zoveel woorden maar we mogen het wel veronderstellen, hierbij ook leidend was.

De ondergrondse schuilplaats ten noorden van Eibergen kort na de ontruiming ervan.

Kort na 20 maart 1943 gaat de loodgieter Evert Heijink uit Eibergen naar de burgemeester van Lichtenvoorde, T. Lamers. Heijink was via Shafiel, de Verwalter van de geconfisqueerde zaak 'Centraal warenhuis' van de gebroeders Zion, in contact gekomen met deze fanatieke NSB-burgemeester.³⁷ Hij heeft een plattegrond van Eibergen bij zich: aangekruist hierop heeft hij alle adressen waar zich Joodse onderduikers bevinden. Samen gaan Lamers en Heijink vervolgens naar de Aussenstelle in Arnhem. Ongetwijfeld zullen ze daar met Willy BÜhe hebben gesproken. Besloten wordt om op 26 maart een razzia te houden in Eibergen en alle

---

³⁷ Hij stond er onder meer om bekend om graag ook in aangrenzende gemeenten Joodse onderduikers te laten arresteren. Zo laat hij in juli 1943 door de *Grüne Polizei* huiszoekingen doen in de gemeente Wisch bij boeren in het buurtschap Lintelo. Bij boer Hoftijzer hadden ze succes. De daar opgepakte man verradt vervolgens weer anderen. Lamers verklaarde: "de burgemeester van Wisch kon in zijn gemeente niets vinden, dan zullen wij 't wel doen." Zie: Mart Teunissen, *In het belang van de bevolking; Een vergelijkingsstudie tussen twee Achterhoekse burgemeesters in bezettingstijd*, p. 27, hier gebaseerd op het dagboek van Boot, de toenmalige burgemeester van Wisch. Lamers werkte zeer nauw samen met de *Aussenstelle* (zie: verslag proces tegen Lamers, in: Tubantia 26 februari 1949).

opgegeven panden te doorzoeken. De al genoemde Jacob Feenstra geeft leiding aan de actie en ook Willy Bühe gaat mee naar Eibergen,³⁸ ongetwijfeld ook hij in een leidende rol.³⁹

Boerderij van Kottelenberg, gemeente Neede

De razzia in Eibergen heeft geen succes, alle onderduikers zijn verdwenen. Achteraf is gereconstrueerd dat enkele leden van de marechaussee van het korps Ruurlo op de hoogte waren van de komende actie en gewaarschuwd hadden.⁴⁰ Maar wel krijgen de Jodenjagers een tip: in het buurtschap Noordijk, iets ten westen van Neede, zouden zich bij de landbouwer Kottelenberg enkele onderduikers bevinden. Bühe, Feenstra en hun gevolg – bijna zeker zijn het agenten van de *Grüne Polizei* samen met leden van een marechausseekorps - begeven zich dan daarheen. Daar werd de jonge moeder Johanna Zion ontdekt met haar babietje Max Rosenbaam. Kort erna werd ook de geheime tunnel onder de keukentafel ontdekt, die onder de keukentafel naar het kippenhok was gegraven. De Hongaarse onderduiker Istvan Balint en Julius (Juil) Zion zaten hierin verborgen. De Duitsers of een van de andere agenten schoten in deze tunnel en Istvan kwam tevoorschijn. Juul zat verder weg in de tunnel en ontsnapte later via het kippenhok naar buiten, waar hij na omwegen een veilige onderduikplaats kreeg met zijn zusters Mien en Frieda bij de familie Mateman in Eibergen, tot het einde van de oorlog.⁴¹ De arrestanten werden alle drie naar de kazerne in Neede gebracht en vandaaruit naar kamp Westerbork. Drie dagen later werden ze naar concentratiekamp Sobibor getransporteerd.

De dag erna komen Feenstra, Bühe en hun politie-eenheden terug naar Eibergen. Heijink heeft hun gezegd een plek in het Assinkbos te weten, waar de eerder niet aangetroffen onderduikers zich zouden bevinden. Heijink zou zelf hebben meegewerkt bij de aanleg ervan. De ondergrondse schuilplaats herbergde op het moment dat de Duitsers en hun helpers het bos uitkamd, meer onderduikers dan waarvoor de ruimte was ingericht: 22. Het hoofdvertrek

³⁸ CABR 108722, Procureur-Fiscaal Ah E 18950, W F P J Buehe Bühe (02 03 1902), Bureau Opsporing Oorlogsmisdrijven; in Nationaal Archief.

³⁹ Bühe neemt vaker de leiding bij een onderzoek. Zo is hij met zijn ploeg ook als eerste aanwezig op de plaats delict na de aanslag op Rauter bij de Woeste Hoeve. Zie: Richard Schuurman, *Spoor naar Woeste Hoeve: De zoektocht naar de geëxecuteerde piloot Czesaw*; p. 168 e.v.

⁴⁰ Op 25 februari 1949 diende voor het Bijzonder Gerechtshof in Arnhem de zaak tegen Heijink. Tijdens het proces wordt de waarschuwing vanuit Ruurlo besproken. Tubantia 26 februari 1949.

⁴¹ Verslag van de gebeurtenissen in Noordijk gebaseerd vooral op: Marcelle Zion, verhaal op de site Joods Monument bij het lemma Istvan Balint (Szegeed, 4 september 1918 – Sobibor, 16 april 1943). Deze had zich kort voor de oorlog als Palestina-pionier in de Achterhoek gevestigd en kreeg er een relatie met Mien Zion. Julius en Johanna waren broer en zus van Mien.

was maar circa 4 bij 4 meter groot, plus nog een soort van halletje ervoor. Wanden en plafond waren van hout; de schuilplaats was afgedekt met zand, dennennaalden en planten zoals rondom groeiden. Kort voor de actie waren nog enkele onderduikers ontsnapt.⁴²

Het gat in het Ansinkbos na opening ervan.

Heijink leidt agenten naar de plek in het bos, maar wil niet dat hij herkend zal worden door de opgepakte onderduikers en loopt snel de vijf kilometer terug naar Eibergen. In het hol worden 22 Joden aangetroffen en zij worden allemaal opgepakt. Ze worden een nacht opgesloten in het politiebureau of de marechausseekazerne in Eibergen en worden de volgende dag overgebracht naar het *Durchganglager* Westerbork: voorportaal van het vernietigingskamp Sobibor waarheen zij op 6 april getransporteerd worden.⁴³

De actie in Eibergen vormt een van de speerpunten in het vooronderzoek tegen Bühe. Hem wordt aanvankelijk zwaar aangerekend dat hij fysiek aanwezig was bij de arrestaties.

⁴² Zo Salomon Roozendaal uit Borculo, hij wist te ontkomen naar de Wieringermeer. Site Historische Vereniging Borculo.

⁴³ Gearresteerd werden: Mietje Herschel-Maas, Abraham Maas, Nathan Herschel, Reintje Herschel-Anholt, Betsy Herschel, Elly Herschel, Eva Heilbron-Herschel, Leo Heilbron, Izaak de Vries en Rita de Vries - volgens het proces-verbaal van de naoorlogse rechtszaak waren Izaak en Rita de Vries niet in de schuilplaats aanwezig op het moment van het oprollen ervan; Jetty Heijmans, Leeman van Essen, Heiman Mogendorff, Debora Mogendorff-Gans, Henry Mogendorff, Leonardus Menco, Salomon Menco, Mimi de Leeuw, Debohra Julia Hedeman, Meijer de Lieme, Naatje de Lieme-van Bergen, Jozeph de Lieme. Zie: Tubantia, 11 oktober 1947. De onderduikers kwamen uit o.m. Haaksbergen, Oldenzaal, Winterswijk, Enschede en Eibergen. De familie Herschel had een slagerij aan de Grotestraat in Eibergen. Eerder waren andere leden van deze familie en van de familie Maas opgepakt in oktober 1942. Daarbij werd ook Michel van Thijn opgepakt die een jaar eerder vanuit Nijmegen naar de Grotestraat in Eibergen was verhuisd en wiens overleden vrouw Carolina Maas (Eibergen, 28 oktober 1872) ook tot deze familie hoorde. Zie ook de *Namenlijst* op deze site.

De 'ontruiming' van het psychiatrisch ziekenhuis 'Het Oude en Nieuwe Gasthuis' in Zutphen – april 1943

En dan is er ook de ontruiming van het psychiatrisch ziekenhuis 'Het Oude en Nieuwe Gasthuis' in Zutphen.⁴⁴ Op 6 april 1943 werden zes Joodse patiënten uit het 'Binnengesticht' in Zutphen afgevoerd naar Westerbork.⁴⁵ Geneesheer-directeur Paul van Bork weigerde hieraan mee te werken, werd gearresteerd en daarop twee nachten vastgehouden op het hoofdbureau van politie in Zutphen. Daar werd hij door NSB-politiecommissaris Annink verhoord. "Hij hield mij in arrest, totdat hij mij op 8 April 1943 naar het gebouw van de S.D. aan de Utrechtseweg te Arnhem deed transporteren."

De Joodse patiënten uit het 'Binnengesticht' waren toen al naar Westerbork gevoerd. Bühe wilde ook de Joodse patiënten in het 'Buitengesticht' op het landgoed Groot Gaffel in Warnsveld laten oppakken. Paul van Bork moest die aanwijzen: "[Ik] werd daar verhoord door zekere Buhe of Bühe. Dit was de Duitse autoriteit die verantwoordelijk was voor de wegvoering van de joden uit Gelderland en Overijssel. Hij heeft mij op allerlei manieren o.m. door mij te dreigen mij over te doen brengen naar Scheveningen als ik geen joodsche patiënten zou aanwijzen. Ik bleef echter weigeren. Hij heeft mij toen nog te kennen gegeven dat hij kon doen alsof hij naar parachutisten ging zoeken en dan zodoende de joodse patiënten te vatten, zodat ik dan niet in moeilijkheden zou geraken. (...) Na een verhoor van anderhalf uur verlangde hij dat ik zou goedvinden dat de joodse patiënten van Groot Graffel zouden worden overgebracht naar het Noodziekenhuis aan de Halterstraat te Zutphen. (...) Hij heeft mij toen met zijn auto gevankelijk vanuit Arnhem meegenomen naar Groot Graffel te Warnsveld en daar heb ik met mijn collega's de volgende patiënten aangewezen.⁴⁶ (...) Deze patiënten zijn daarop in een vrachtwagen geladen en overgebracht naar het Noodziekenhuis aan de Halterstraat te Zutphen, alwaar zij dien nacht onder bewaking van den Joodse Raad zijn gebleven. Ik ben daarop direct in vrijheid gesteld doch bedoelde joodse patiënten zijn de volgende dag met vrachtauto's naar Westerbork vervoerd. Er was een patiënt bij die per brancard in de vrachtauto is vervoerd terwijl er meer ernstig zieken bij waren. Van al deze weggevoerde patiënten zijn er tot heden geen teruggekeerd noch is er nadien iets van hen vernomen. Deze Buhe of Puhe is de enige Duitser dien ik gesproken heb betreffende deze zaak en die zoover mij bekend is ook alleen met die zaak was belast. Wel heeft hij terwijl hij mij verhoorde enige telefoongesprekken gevoerd en contact gezocht met een of andere Duitse autoriteit, in Den Haag wien hij om raad vroeg.⁴⁷ Ik beschouwde dan ook dien Duitser als de misdadiger betreffende de wegvoering van de joden in de provincies Gelderland en Overijssel."

---

⁴⁴ Het 'Oude en Nieuwe Gasthuis' bestond uit drie afdelingen op twee locaties: het 'Binnengesticht' aan de Gasthuisstraat 18 in Zutphen en het 'Buitengesticht' in Warnsveld op Groot Graffel, net buiten Zutphen.

⁴⁵ Onder wie ook Rachel Mendes da Costa uit Nijmegen, die getrouwd was met Albert Cohn. Zie ook ons artikel *Albert Cohn en Rachel Mendes da Costa gepakt* op deze site.

⁴⁶ Van Bork noemt hier deze namen: Samuel Markus (Dokkum 14 december 1866, ongehuwd), Ludwig Alexander (Köln 10 september 1894), Rosa de Beer (Findorf, 23 mei 1861), Bloeme de Beer (Hoogezand 21 december 1878), Grietje Akker (Hoogeveen 17 september 1858), Alberdina Spijer (Amsterdam 21 september 1868, gescheiden van I.S. Hamburger), Sara Cohen (Amsterdam 22 februari 1889), Mietje de Horst (Kuinre 28 december 1866), Cato Konijn (Haarlem 11 april 1894).

⁴⁷ We nemen aan iemand van de BdS in Den Haag.

Brummen – april 1943

Bühe was ook aanwezig bij de arrestatie van enkele onderduikers in Brummen. De al genoemde Marie Liselotte Lange, de secretaresse van de *Jodenafdeling* en van Bühe persoonlijk vertelt dat er vooral na april 1943 veel anonieme brieven binnenkwamen over waar Joden waren ondergedoken. “Soms werden deze brieven vernietigd door mij of door Bühe, soms ging Bühe ermee naar Thomsen.” Zo kreeg hij op 18 april 1943 of kort daarvoor een tip over de onderduikers in Brummen.⁴⁸ De tipgeefster was Johanna Bakker uit Brummen, die hiervoor f 10 ontving en voor haar verraad na de oorlog tot tien jaar gevangenisstraf werd veroordeeld. Bij de actie werden Aaltje Levie, Mozes Meijers en hun drie kinderen⁴⁹ opgepakt en mogelijk ook iemand met de naam Henriëtte Cohen. Het gezin woonde aan de Rijkstraatsweg in Brummen⁵⁰ en dook onder bij de familie Brugman in de Tuinstraat in dezelfde plaats.⁵¹

Op 19 april wordt het gezin door Bühe overgebracht naar het Huis van Bewaring in Arnhem. Ondergedoken Joden werden soms overgebracht naar de *Dienststelle* Arnhem, daar was altijd wel een *Führer* en een *Unterrührer* van dienst. De arrestanten konden dan verhoord worden. De onderduikgevers werden geregeld ook opgepakt maar niet altijd. Bühe regelde ook een *Transportschein* voor het verdere vervoer naar Kamp Westerbork. Het transport zelf werd aanvankelijk altijd georganiseerd door Feenstra en toen ging er altijd iemand mee van Joodse Raad. Deze liet weten dat ‘het optreden van deze politieambtenaren niet altijd soepel was’. Het gezin Meijers bleef 15 dagen vastzitten in Arnhem en werd toen overgebracht naar Westerbork⁵²

Dieren

Bühe was blijkens aantekeningen in de stukken van het vooronderzoek tegen hem ook aanwezig bij de arrestatie van een zekere Katz uit Dieren. Wij kunnen dit nu niet reconstrueren. In Dieren woonde wel een antiquair met deze naam. Uit diens bedrijf werd volgens een krantenbericht in die periode nog een 17^e-eeuws schilderij ontvreemd ten behoeve van Göring.⁵³

---

⁴⁸ CABR 108722, Procureur-Fiscaal Ah E 18950, W F P J Buehe Bühe (02 03 1902), Bureau Opsporing Oorlogsmisdrijven; in Nationaal Archief. De datum leiden we af uit de detining op 19 april 1943.

⁴⁹ Mozes Meijers (9 maart 1891), Isaac Meijers (13 juni 1926), Aaltje Levie Rheden (27mei 1889), Jutha Meijers (13 december 1919) en Marianna Meijers (2 november 1923).

⁵⁰ Dit adres bestaat niet meer. We zijn er niet zeker van welke nu de adresgegevens zijn; mogelijk de Zutphensestraat. Op Joods Monument wordt vermeld dat zij in Leuvenheim aan de Zutphenseweg woonden, maar die bestaat en bestond daar niet.

⁵¹ Nationaal Archief, CABR 108722, Procureur-Fiscaal Ah E 18950, W F P J Bühe, a.v.

⁵² De namen in: Gelders Archief, archief 0258 (Gevangenis en Huis van bewaring Arnhem), inv. nr. 194. Zie ook de kaarten van de Joodse Raad, in Arolsen archives.

⁵³ Algemeen Handelsblad 4 april 1946. Het gaat om het schilderij ‘De vierdaagse Zeeslag’ van Van der Velde.

Ermelo

De burgemeester van Putten kreeg, net als zijn hierboven genoemde collega van Lichtenvoorde, van de Duitse Sicherheitsdienst volmacht tot het arresteren van Joden, waartoe hij desgewenst in de hele provincie kon optreden. Hij was voornamelijk actief in de gemeenten Putten, Ermelo en Ede en maakte veel slachtoffers. Hij had een vaste groep mensen waar hij op kon rekenen: de onderluitenant Aris de Man (marechaussee uit Nunspeet), Harm Lanting (marechaussee uit Putten), gemeenteopzichter Jille Haaitsma, de SS'er Dirk Zehnpfennig en opperwachtmeester J. Janssen. Vanaf maart 1943 kwam de politiemans Gerrit Stap, die eerder veel Joden in de Achterhoek had aangehouden, daarbij. In het dicht bij Putten gelegen Ermelo trad hij graag op. Ermelo had bij Thomsen een slechte naam, omdat daarin zoveel joden en andere vluchtelingen verborgen zaten. In Ermelo werden in maart 1943 "in één week tijds door de Sipo (Bühr = Bühe) 21 Joden en door burgemeester Klinkenberg (...) 14 joden en andere ondergedokenen gearresteerd", op 22 maart en in de nacht van 29 op 30 maart.⁵⁴

Kopgeld

We noemden eerder al even de premiebetalingen aan de leden van de 'Jodenploeg' in Apeldoorn en aan leden van de 'Politieke Dienst' in Nijmegen. Het was de Duitse bezettingsautoriteiten een doorn in het oog dat er ondanks alle razzia's en arrestaties nog steeds Joden ondergedoken zaten. Om de jacht op deze mensen te intensiveren werden daarom premies uitgelooft. In het voorjaar van 1943 stelde de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei* aanvankelijk f 1000 beschikbaar aan de *Aussenstelle* Arnhem voor het uitbetalen van een premie van f 10 per aangegeven ondergedoken Jood. De premies gingen naar verraders of naar politieagenten die hen oppakten. Toen dit bekend werd, kwamen de commissarissen van politie bijeen in de *Aussenstelle*. In de maand hierna werd een opvallend groot aantal Joden gearresteerd. Nijmegen, maar vooral Apeldoorn spande in dit opzicht de kroon.⁵⁵

Op de *Aussenstelle* werden drie kwitanties getekend: een voor de *Aussenstelle* zelf, een voor de *BdS* en een laatste ging naar Berlijn, we mogen aannemen naar de RSHA. De kasboeken in Arnhem zijn verbrand. De premies werden in de loop van de oorlog verschillende malen verhoogd. Bühe spreekt over f 30, wat tegenwoordig een waarde zou vertegenwoordigen van zo'n € 200. Als de onderduiker of eventueel ook de onderduikgever niet naar Arnhem werd

---

⁵⁴ H. Kraaijenbrink, *Politierapport 1940-1945, dagboek van een politieofficier*, 1986, p. 189. Zie ook o.a. Wikipedia over Klinkenberg. Onder meer werden opgepakt het zes leden tellende joodse gezin Staal en Hugo Hirsch, een bezoekend vriend. Zij zaten ondergedoken in een vakantiehuisje bij Ermelo. Hirsch wordt veel geld afhandig gemaakt in Arnhem, zie verderop. Klinkenberg was overigens een van de NSB'ers die in de nacht van 1 op 2 augustus 1941 de synagoge van Apeldoorn in brand hadden gestoken. "Zij staken de synagoge in brand, bezetten verschillende straten en maakten luidruchtige gemeene opmerkingen", schrijft de verzetskrant *Ons Vaderland* op 15 augustus 1941.

⁵⁵ Marie Lieselotte Lange, de al genoemde secretaresse van Bühe, keerde het geld persoonlijk uit en legde na de oorlog minutieus uit hoe dat in zijn werk ging, hier aangehaald in: Ad van Liempt (red.), *Jodenjacht*, p.152. De schrijvers baseren zich op CABR 76310 (Johannes Meijer), CABR 76358 (Johann Diedrich Pelk) en CABR 76227 (Huibertus Oosterdijk), allen leden van de 'Jodenploeg in Apeldoorn'. Volgens Lange ging alleen al naar Apeldoorn f 800 à f 1000.

gestuurd, werd het geheel soms ook schriftelijk afgedaan.⁵⁶ In een enkel geval weigerde Bühe naar eigen zeggen maar ook volgens anderen de premie uit te betalen. Het meest pregnante voorbeeld is de arrestatie van de zeven ‘gemengd-gehuwde’ mannen in Nijmegen. Veel wijst erop dat Bühe niet erg gecharmeerd was van het eigengereide optreden van de leider van de Politieke Dienst in Nijmegen, de SS-er Marinus Verstappen.⁵⁷ Mogelijk was Bühe ook wel wat geporteerd voor een voorlopig gematigd optreden jegens deze toen nog enige groep Joden met een *Sperre*; kennelijk heeft hij van deze groep niet meer zoveel te duchten of, zoals hij het zelf uitdrukt: “Later werden ook nog Joden die geen gevaar voor de voortplanting opleverden vrijgesteld”.⁵⁸

Malversaties en roof

Willy Bühe is ook betrokken bij enkele voor ons onduidelijke malversaties. Zo stuurt de advocaat C. de Kempnaer uit Arnhem op 1 maart 1946 een brief aan het NBI: “Een mijner cliënten heeft moeten storten bij de S.D. te Arnhem een bedrag van f 5000 zg. voor zijn vrijlating, maar hij is rustig vastgehouden.” Kempnaer informeert naar de mogelijkheid dit eventueel terug te vorderen van Bühe. Het NBI antwoordt dat de Raad voor het Rechtsherstel zich alleen bezig houdt met de gevolgen van privaatrechtelijke handelingen.⁵⁹

Zeker is dat bij arrestanten soms grote bedragen in beslag werden genomen. Zo wordt bij een Joodse arrestant, een zekere Kohnke, door de SiPo f 500 in beslag genomen. Christina Eysman (Atjehstraat 12, Arnhem) wordt f 562,50 afgepakt. Bij haar dochter Hanna Bachrach nog eens f 43,63. Bij Alfred Davids wordt opgemerkt: “wil betalen”.⁶⁰ Vervolgens wordt bij hem f 1000 in de brandkast buit gemaakt.⁶¹ Bij Hugo Hirsch wordt een biljet van f 100 en vervolgens nog een biljet van f 500 aangetroffen.⁶²

Dan nog heeft de leider van de Politieke Dienst in Nijmegen, die het overigens waarschijnlijk slecht kon vinden met Bühe, een wat onduidelijk verhaal. De SS’er Marinus Verstappen verklaart op 3 november 1945: “Ik herinner mij nu (...) wel een huiszoeking in opdracht van Commissaris van Politie of van de SD bij Van Iterson naar een jodin. Ik had daaromtrent van niemand een aanwijzing ontvangen. Ik weet wel dat de NSB’er Peeters van den Broerdijk bij Wiebe vaak Joden aanbracht. (..) In een normaal geval had mevr. Metsch gearresteerd moeten worden. Ik kon echter eigendunkelijk in jodenzaken de een of andere zaak niet uitvoeren

⁵⁶ Zie CABR-Bühe. a.v.

⁵⁷ Zie hierover meer in ons artikel *De vervolging van de ‘gemengd-gehuwden’* op deze site.

⁵⁸ CABR-Bühe, a.v.

⁵⁹ Nederlands Beheersinstituut, Beheersdossiers, 1945 – 1967, inv. nr. 52078 (Bühe), in: Nationaal Archief.

⁶⁰ NIOD 250b Gevangenen in Nederland, Inv.nr. 53: Verklaring van voormalig hulpklerk P.X. Olivier over de omstandigheden in het Huis van Bewaring [Arnhem], 4-5 maart 1947. Hanna Bachrach (18 januari 1924) en haar moeder worden op 21 maart vastgezet om 19:10 vastgezet en op 23 maart vervoerd naar Westerbork; zie Gelders Archief 0258.

⁶¹ Zie: Gelders Archief 0258 (Gevangenis en Huis van bewaring Arnhem), inv.nr. 193.

⁶² Id.; over de arrestatie, zie hierboven onder Ermelo. Hugo Hirsch (24 juli 1899, Düsseldorf) woonde eigenlijk in Amsterdam in de Rijnstraat. Hij wordt op 26 maart 1943 ingesloten in het Huis van Bewaring en op 4 april door Bühe doorgezonden naar Westerbork.

omdat ik kennis droeg van het feit dat de Untersturmführer Bühe van den SD Arnhem zich door een jood voor f 25.000 had laten omkopen. Deze Bühe had alle jodenzaken in behandeling".⁶³ We vinden echter geen andere stukken hierover.⁶⁴

Bijna het hele NBI-dossier betreffende Bühe gaat over het door hem aangekochte eerder geroofde huis in Arnhem. De gemeente Wageningen vordert in 1948 geld terug van de NSB'er Van de Brink, die in februari 1944 in die stad was benoemd en in mei geïnstalleerd als burgemeester,⁶⁵ omdat ten onrechte zijn salaris was doorbetaald over de periode september 1944 tot 31 maart 1945, toen hij zijn functie niet meer vervulde. Van de Brink verwijst de advocaten van de gemeente op zeker moment door naar de beheerders van het vermogen van Bühe: hij heeft immers in november een bedrag van f 2000 geleend aan Bühe om een huis te kopen. Bühe heeft het geld gebruikt om het pand te kopen Cattepoelseweg 264 in Arnhem. Het beheersinstituut zou na verkoop van dit pand het geld kunnen gebruiken om de vordering aan Van de Brink te voldoen.⁶⁶

Het pand was eerder, we mogen aannemen in 1941, door de *Niederländische Grundstückverwaltung* van de toenmalige eigenaresse gevorderd als zijnde Joods bezit. Wij mogen aannemen dat de eigenaresse, Mevr. Ga. Offerman-Crock, er niet zelf woonde maar het verhuurde. Zij woonde in Port Elisabeth in Zuid Afrika "en zou een verzoek tot rechtsherstel hebben ingediend (Joods pand)." De *Verwalter Dönig* verkocht het pand aan Willy Bühe op 12 november 1943 tegen de koopprijs van f 4000. Bühe erkent in een verklaring van 18 september 1952 de lening en overhandiging van f 2000 voor de aankoop van het huis. Getuige was zijn typiste Marie Lieselotte Lange, Wulpstaat, Nijmegen (inmiddels getrouwd met Dicker). Het is moeilijk om de afloop van de zaak te reconstrueren. De gemeente Wageningen ziet op zeker moment om onbekende redenen van de vordering af. We mogen aannemen dat op zeker moment is overgegaan tot een uitkering aan de voormalige eigenaresse: in een brief is sprake van een eerdere minnelijke schikking tussen Bühe en Offerman-Crock.⁶⁷ Haar dossier bevindt zich echter niet in de NBI-stukken. Het pand wordt bovendien niet genoemd in de *Verkaufsbücher*.

---

⁶³ Nationaal Archief, CABR Van Wingerden, 289. Het gaat hier om een verklaring van Verstappen tijdens het vooronderzoek naar de arrestatie in Nijmegen en de dood van J. Levitus, L. Cohen, El. Seemer, H Seemer en R. Bamberg.

⁶⁴ Overigens wordt in het vooronderzoek tegen Bühe in 1947 opgemerkt dat recherche op dit punt lastig was: Alle "kwitanties van premiebetalingen, kasboeken ed. nimmer zijn aangetroffen en zeer waarschijnlijk met andere bescheiden door het personeel van de SD zijn verbrand, toen deze in verband met de landing der Geallieerde parachutisten in 1944 de Dienststelle te Arnhem verlieten". CABR-Bühe.

⁶⁵ Van de Brink (Barneveld, 9 juni 1904) was van juni 1940 tot zijn installatie in Wageningen medewerker van de Aussenstelle in Arnhem en kende zodoende Bühe persoonlijk. Aan Van de Brink worden tijdens het proces tegen hem enkele geweldsdaden expliciet verweten. Zo was hij aanwezig bij de executie van enkele stakers bij fabrieken in Heerde en Vaasen tijdens de april-meistakingen in 1943. Na september 1944 is hij nog even burgemeester van Barneveld. Na een gevangenisstraf van enkele jaren gaat hij wonen op de Wezellaan 20 in Hilversum.

⁶⁶ Nederlands Beheersinstituut, Beheersdossiers, 1945 – 1967, inv. nr. 52078 (Nationaal Archief).

⁶⁷ Brief van de Deutsche Revisions- und Treuhand AG aan het NBI van 24 augustus 1954. Gesproken wordt over een minnelijk herstel Offerman-Crock, Bühe en E.F.H. Küssner op 28 november 1952. Küssner had enkele van dezelfde eigenaresse geroofde panden in dezelfde straat gekocht. Wij weten niet wat de functie van Küssner was.

L: Perthesweg 43, Hamburg. Weer terug in Duitsland gaat Bühe hier wonen. R: Cattepoelseweg 264, Arnhem.

Het is onduidelijk of Bühe nog in genoemd pand heeft gewoond, zeker is dat hij in de herfst van 1944 verhuist van Arnhem naar Velp.

Dan nog een laatste punt: Bühe stelt dat Thomsen veel geld uit ‘Bankeinbruchen’ onder zich hield. Ter zijner verdediging voert hij aan tijdens het vooronderzoek: “Ik liet ervan weer f 130.000 storten bij een bank in Velp.”⁶⁸

Aangeklaagd

Bühe werd op 16 april 1945 in Velp gearresteerd. Hij wachtte zijn proces af in de strafgevangenis te Arnhem. In de dagvaarding tegen hem wordt hij beschuldigd van het ‘plegen van oorlogsmisdrijven’, en staat geschreven dat hij “opzettelijk in strijd met de wetten en gebruiken van de oorlog en/of menselijkheid heeft medegewerkt aan de door de Duitse vijand ondernomen maatregelen tot deportatie en vernietiging van Joden hebbende hij als Judensachbearbeiter en hoofd van de Jodenafdeling van de SD te Arnhem onder meer een groot aantal zich in de provincies Gelderland en Overijssel bevindende personen op grond dat zij van joodsen bloede waren doen overbrengen naar Duitsland en/of Polen ten gevolge waarvan een groot aantal Joden zijn overleden.”

In een brief van het Ministerie van Justitie, Bureau Opsporing Oorlogsmisdrijven 31 maart 1948 aan Procureur-Fiscaal Bijzonder Gerechtshof, dossier 307, staat dat Bühe “door de UNWCC te London ten behoeve van Nederland op de lijst van oorlogsmisdadigers [werd] geplaatst.⁶⁹ Ter complementering van mijn administratie zal ik t.z.t. gaarne van u vernemen welk gevolg door u aan deze zaak werd gegeven (Bijl).”

Op 16 mei 1947 schrijft Bühe een brief aan de Procureur-Fiscaal van het Hof in Arnhem: “Weledelgestreng Heer. (...) Na op 16 april 1945 te zijn gearresteerd bevind ik mij thans gedetineerd in de strafgevangenis te Arnhem zonder ooit over eigen zaken te zijn gehoord. Aan de ene zij geeft dat voldoening immers men zal mij niets ten laste leggen, doch daar staat weer tegenover de onzekerheid wat de toekomst zal brengen. Het behoeft geen betoog dat ik den naam SD tegen heb, maar ik kan verklaren en getuigen zullen dit willen bevestigen dat ik steeds voor ogen heb gehouden de spreuk ‘heb uw naasten lief gelijk u zelve (...)’ Niet lang

⁶⁸ CABR-Bühe, a.v.

⁶⁹ De UNWCC was de United Nations War Crimes Commission.

daarna neemt Procureur-Fiscaal Mr Fikkert een besluit. Hij verwacht dat “een aan Bühe op te leggen straf de tijd van zijne bewaring van ruim 3 1/2 jaar niet zal overschrijden. Overwegende dat er mitsdien gronden ontleend aan het algemeen belang bestaan om van een vervolging van Bühe af te zien, gezien art. 167 van het Wetboek van Strafvordering, seponeert (hij) de zaak tegen Bühe voornoemd en stelt het dossier contra Bühe in handen van het hoofd van de Rijksvreemdelingendienst, aldus gedaan te Arnhem 10 nov 1948.”⁷⁰ Bühe kan naar zijn huis in Hamburg en zijn vrouw en twee kinderen terugkeren.⁷¹

Opvallend is nog dat de gebeurtenissen in Zutphen en Warnsveld geen deel uitmaken van de aanklacht tegen *Judensachbearbeiter* Willy Bühe in Arnhem. Uiteindelijk vervalt in december 1948 de hele aanklacht tegen hem, hoewel hem in de dagvaarding de moord op de Joden in de provincies Gelderland en Overijssel ten laste is gelegd en hoewel hij door de Verenigde Naties op een lijst met oorlogsmisdadigers werd geplaatst. Wij hebben de indruk dat het verhoor over de gebeurtenissen in Warnsveld na 1948 aan het dossier-Bühe is toegevoegd; maar toen zat hij al veilig bij zijn vrouw in Hamburg.

Justitie kampte bij de vervolging van de medewerkers van deze *Aussenstelle* aan enig gebrek aan direct bewijs. Zo had de doorzoeking van het gebouw in 1945 door het Canadese leger geen resultaat: alle documenten waren verdwenen, goeddeels verbrand. Ook de stukken van o.a. de politie in Nijmegen en Arnhem waren niet meer beschikbaar. Maar volgens ons is de kern van het probleem hier dat in de naoorlogse processen en vooronderzoeken bijna uitsluitend de nadruk is gelegd op de excessen. Het werk waarvoor de gedaagden waren aangesteld kwam nauwelijks aan de orde: het organiseren van razzia's, het oppakken van verzetsstrijders, de dagelijkse routine. We zien dit talloze malen, ook bij de vervolging van de leden van de zogenoemde Politieke Dienst bij de Nijmeegse politie. De vijf oppakacties van Joden in Nijmegen komen eigenlijk niet aan de orde, maar er wordt in het proces tegen Verstappen wel uitgebreid stil gestaan bij de arrestatie van de zeven ‘gemengd-gehuwde mannen’ in maart 1944, omdat deze actie naar het naoorlogse rechtsgevoel zelfs tegen de Duitse regels inging en daarom in de rechtszaal maar ook in de krantenverslagen voor extra veel opwindung zorgde. De verklaringen van Bühe speelden in het proces tegen Verstappen

⁷⁰ Uit: CABR 108722, Procureur-Fiscaal Arnhem E 18950, W.F.P.J. Buehe Bühe (2 maart 1902), Bureau Opsporing Oorlogsmisdrijven, passim.

⁷¹ Erg streng trad de Nederlandse justitie na de oorlog niet op tegen Duitse oorlogsmisdadigers. Van de meer dan 500 van oorlogsmisdrijven verdachte Duitsers in handen van de Nederlandse justitie werd ruim de helft buiten vervolging gesteld en (weer) over de grens gezet. Duitse militairen en ambtenaren die alleen hun opgedragen taak hadden uitgeoefend en daarbij binnen hun bevoegdheden waren gebleven, zoals Bühe, werden in Nederland in principe niet veroordeeld. De plaatsvervanger van Thomsen bij de *Aussenstelle*, Obersturmführer Arno Bernhard Huhn, werd uiteindelijk vrijwel uitsluitend veroordeeld om diens betrokkenheid bij een viertal represaillemoorden (Silbertannegevallen). Ahlbrecht werd aanvankelijk wel ter dood veroordeeld vanwege meerdere gevallen van moord, maar dit vonnis werd herroepen. Het arrest van de BRvC in Arnhem sloeg in als een bom: de Nederlandse rechter miste volgens het vonnis rechtsmacht ten aanzien van Duitse oorlogsmisdadigers. Ahlbrecht werd – na een wetswijziging - in april 1949 uiteindelijk door het BRvC tot levenslang veroordeeld en kwam in december 1959 vrij. Zie o.a. Dick de Mildt en Joggli Meihuizen, *Nederland en zijn Duitse oorlogsmisdadigers*, in: Pro Memorie 8.1 (2006), p. 10 e.v. Heinemann werd ter dood veroordeeld en ook gebracht. Croes en Tammes, o.c., merken nog op dat het onderzoek tegen medewerkers van deze *Aussenstelle* sterk geleden heeft onder de dood van Thomsen; pag. 75, noot 28.

dan ook een bijzondere rol: hier was, zo was de indruk, de redelijke baas aan het woord die zijn buitensporig optredende ondergeschikte tot de orde had geroepen.

Bijlage: Merkblatt Razzia 16 september 1942

Der Befehlshaber
der Sicherheitspolizei und des SD
für die besetzten niederländischen Gebiete
- Aussenstelle Arnheim -

Arnheim, den 16.9.42.

M e r k b l a t t

für die Judenaktion am 16.9.42, 20.00 Uhr.

Auf Weisung des BdS hat am 16.9.42 um 20.00 Uhr schlagartig die Festnahme ausländischer Juden zu erfolgen. Es werden

- 1.) Aufrufe,
- 2.) Adresszettel

beigefügt.

Von beiden Gruppen sind Listen in 6-facher Ausfertigung zu erstellen, wovon 1 Exemplar als Transportliste dem Transportführer mitzugeben ist.

5 Durchschläge sind sofort an die Aussenstelle Arnheim weiterzuleiten.

Gilt der Aufruf für den Haushaltungsvorstand, so sind die übrigen Familienmitglieder, soweit die gleiche Nationalität vorliegt, ebenfalls festzunehmen. Sollten die Familienmitglieder eine andere Staatsangehörigkeit als der Haushaltungsvorstand besitzen, so ist lediglich die genannte Person festzunehmen. Bei dem Gesundheitszustand ist nur auf Transportfähigkeit zu achten, die Altersgrenze spielt keine Rolle. Irgendwelche Freistellungen, ganz gleich welcher Art, sind nicht massgebend. Die Wohnungen der Festgenommenen sind durch die holl. Polizei zu versiegeln. Die Schlüssel der Häuser sind zu belassen mit der Weisung, dieselben in Westerbork abzuliefern.

Beide Gruppen sind unter Bewachung dem Lager Westerbork zu überstellen. Bei denen mit Aufrufen versehen ist darauf zu achten, dass die auf Seite 1 - 2 aufgeführten Gegenstände mitgenommen werden.

Merkblatt für die Judenaktion am 16.9.42; Bùhe; uit: NIOD 250i (Westerbork), inv. nr. 40

Um Vollzugsmeldung über die getätigte Festnahme,
bezw. Rückstellung der Aufrufe oder Adresszettel unter
Angabe der Gründe, warum eine Festnahme des Betroffen-
den nicht erfolgen konnte, wird bis zum 17.9.42 -
12.00 Uhr - ersucht.

groszrechnung (post en gemeente)

groszrechnung
lijst bij spaarbanken
en andere geldinstellingen
wandelpapier
polisw

I.A.
Wille

sonderingen (binnen & buitenl.)

safelohetten

erfenissen
machtgebrukt
voorschotten

kunstvoorwerpen
verzamelingen

sieraden
edelgesteenten
bonke of zilveren voorwerpen

schenkingen
overdrachten
relatieinstellingen

schulden

voorende prederen

hypotheeken

bouwland

(ook al zijn ze
in bezit)